

Andre Fábry, Martin Volf, Josef Škeřík

Česká zemědělská universita Praha, Svaz pěstitelů a zpracovatelů olejnin, Praha

Aktualne warunki uprawy i zbytu rzepaku w Republice Czeskiej

Příspěvek k aktuálním otázkám pěstování a odbytu řepky v České republice Actual conditions of growing oilseed rape and rapeseed market in Czech Republic

Słowa kluczowe rzepak ozimy, technologia uprawy, intensyfikacja produkcji, zdolność konkurencyjna, zbyt

Key words: oilseeds rape, cultivation technology, intensity of growing, competition ability, sale

The development of growing of oilseed rape in the last decade was remarkably dynamic. The harvest area in 1999 and the sowing in 2000 is bumper and reaches 350 thousand ha. The share of rapeseed on arable land is about 11–12% and is one of the highest in Europe. The level of growing has decreased after switching from planned to market economy and had all the implications of an extensive boom – the enlargement of arable land and decrease in yield. In the past few years there is an apparent increase in average countrywide yield (1998 — 2.57; 1999 — 2.73). The complex cultivation technology, which is being used for the 16th year under the title “The system of production of rapeseed“, reached in the year 1999 on an area of 132 thousand ha with an assistance of 800 growers an average yield over 2.99 t/ha. The members of the Union of Growers and Processors of Oilseed harvested a yield over 3t/ha on an area of 70 thousand ha and on an area over 20 thousand ha the yield was over 3.5 t/ha. In this contribution there are given all important elements of this technology. A high countrywide production of rapeseed (950 thousand t a year) causes sales problems, because approximately only 50% is being processed in the Czech Republic and for other 50% a foreign market has to be found. In 1999 the Czech Republic became

ł w ostatnim dwudziestoleciu bardzo dynamiczny. Powierzchnia zbiorów w roku 1999 i powierzchnia zasiewów pod zbiory 2000 r. są rekordowe i osiągnęły poziom 350 tys. ha. Udział rzepaku w strukturze zasiewów stanowi około 11–12% i jest jednym z najwyższych w Europie. Poziom uprawy po przejściu z gospodarki planowanej do gospodarki opartej o rynek wyraźnie obniżył się i nosił wszelkie znamiona gospodarki ekstensywnej – powiększanie powierzchni zasiewów i spadek plonów (1998 — 2,57; 1999 — 2,73 t/ha). Kompleksowa technologia uprawy realizowana w 1999 r. już szesnasty rok pod nazwą „System uprawy rzepaku” z udziałem 800 producentów na powierzchni 132 tys. ha odnotowała średni plon 2,99 t/ha. Część gospodarstw rolnych stowarzyszonych w Związku Producentów i Przetwórców Roślin Oleistych zebrała na powierzchni 70 tys. hektarów plony ponad 3 t/ha, a na 20 tys. ha uzyskano plony ponad 3,5 t/ha. W praktyce znane są założenia tej technologii. Wysoka ogólnokrajowa produkcja rzepaku (w bieżącym roku 950 tys. ton) stwarza pewne problemy ze zbytem gdyż w przybliżeniu 50% zebranego rzepaku przerabiane zostanie w kraju, a dla pozostałych 50% znaleźć trzeba odbiorców za granicą. Czeska Republika stała się w 1999 r. znaczącym eksporterem rzepaku. Ten eksport ma związek z wahaniami światowych cen na nasiona oleiste, co ujawniło się ich spadkiem w roku 1999 w porównaniu z rokiem 1998 aż o 25%. Ponieważ czeski producent sprzedaje rzepak według cen światowych albo nieco poniżej tych cen, bez jakiegokolwiek pozarynkowej interwencji państwa, bez dopłat i dotacji na ten produkt, jego produkcja jest na granicy rentowności. Osiągnięcie konkurencyjnej zdolności na rodzinnym i europejskim rynku jest warunkiem dalszej uprawy. Drogą do osiągnięcia tego celu jest obniżenie kosztów jednostkowych na 1 tonę rzepaku, osiągnięcie optimum intensywności produkcji, która zmienia się przy założeniu, że stworzony zostanie taki układ światowych cen za rzepak do nakładów na jego produkcję, że umożliwi uzyskanie plonów na poziomie 3–3,5 t/ha.

a prominent European exporter of rapeseed. The sale is influenced by fluctuating world prices of oilseed. In 1999 this fact caused a decrease in the prices of rape seed of about 25% in comparison with year 1998. As the Czech growers sell rapeseed in relation to world price, or slightly under this price and without any interference of state, without quotas and grants for production, the production remains on the level of earning capacity. Reaching a competitive ability at home and European market is a condition of further growing. The decrease in production expenses for 1 ton of rapeseed by reaching an optimal intensity (which moving with an assumed proportion of international prices to expenses at a level of 3–3.5 tons from ha) is a solution.

Wyniki uprawy i produkcji w roku 1999

Pogarszająca się sytuacja finansowa i trudności ze zbytem zbóż i produktów pochodzenia zwierzęcego sprzyjała w sezonie 1998/99 dalszemu rozwojowi upraw roślin oleistych, to jest rzepaku, słonecznika, gorczycy i maku. Według danych czeskiego urzędu statystycznego powierzchnia zasiewów roślin oleistych przed zbiorem 1999 r. wyniosła 469 478 ha, czyli o 115 871 ha (o 32,8%) więcej niż w roku poprzednim. Udział rzepaku w strukturze zasiewów gruntów ornych osiągnął poziom 15%.

Według wstępnych danych produkcja roślin oleistych ogółem w 1999 roku wyniosła ponad 1 mln ton, z czego: rzepaku ponad 950 tys. ton — 86,9%, słonecznika około 77 tys. ton — 6,1%, produkcję gorczycy ocenia się na 41 tys. ton — 3,7% i maku 36 tys. ton — 2,8% (rys. 1).

Wykres kołowy przedstawia całkowitą produkcję różnych roślin oleistych w Republice Czeskiej w 1999 roku.

Najwyższy udział, prawie 75% z ogólnej produkcji oleistych ma rzepak (przede wszystkim forma ozima), którego plony w roku 1999 osiągnęły rekordowy poziom 2,73 t/ha.

Pod zbiór 2000 r. zasiano około 340–350 tys. ha rzepaku ozimego. Udział rzepaku w strukturze zasiewów waha się w granicach 11–12% i jest prawdopodobnie jednym z największych w Europie (rys. 2).

Główne moce przerobowe około 450 tys. ton nasion na cele konsumpcyjne znajdują się w dwóch wielkich zakładach („Setuza” Usti nad Łabą i „Milo” w Ołomuńcu).

Zdolność produkcyjna na potrzeby przemysłowe, produkcję niekonsumpcyjną (metylester z oleju rzepakowego) wynoszą około 180 tys. ton nasion rzepaku.

Niestety nie wszystkie moce przerobowe zostały wykorzystane z powodu trudności ekonomicznych zakładów przetwórczych i braku wsparcia ze strony państwa na produkty na cele techniczne (Oleoprogram). Istotnej poprawy w tej dziedzinie można oczekiwać w roku 2000.

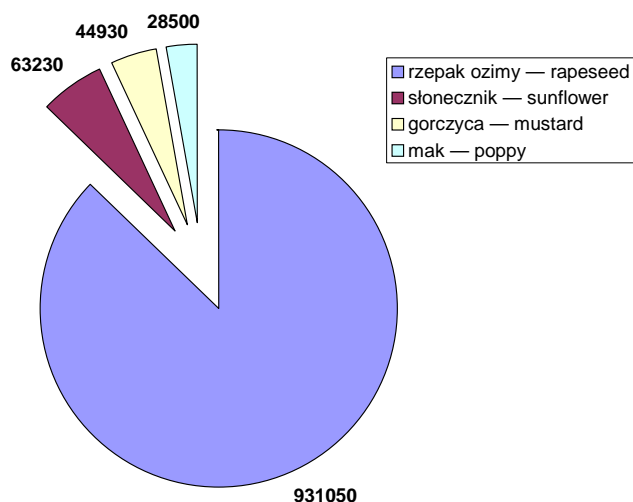
Produkcja rzepaku w Czechach oparta jest na stosowanym już od 16 lat kompleksowym systemie uprawowym, tzw. Systemie Produkcji Rzepaku, realizowanym w ramach Związku Producentów i Przetwórców Roślin Oleistych (SPZO). Ta kompleksowa technologia uprawowa była stosowana w roku 1998/99 przez około 800 producentów rzepaku na powierzchni ponad 135 tys. ha z osiąganym średnim plonem 2,99 t/ha. System Produkcji Rzepaku jest skuteczny, głównie dlatego, że ta technologia jest każdego roku nowelizowana, dostosowywana i stosowana w znaczącej części czeskich producentów (rys. 3 i 4).

Tabela 1

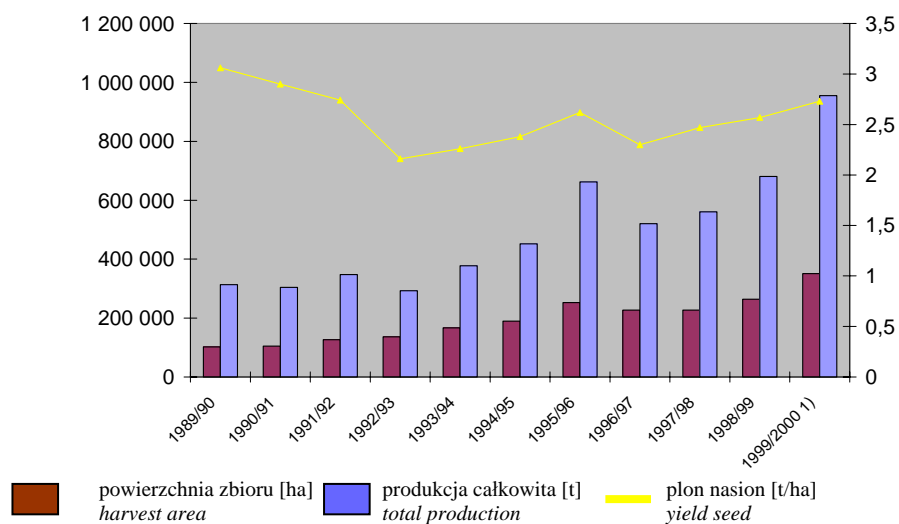
Powierzchnia zbiorów według osiągniętego plonu — *Harvest area according to the yield*

Plon nasion[t/ha] <i>Yield seed</i>	Powierzchnia zbioru <i>Harvest area</i>	% powierzchni zaoranej <i>% ploughed area</i>
--	--	--

Powyżej 4 ton	2 966	
3,76–4,00	4 431	1,99
3,51–3,75	14 101	1,79
3,01–3,50	49 720	4,50
2,76–3,00	25 872	6,83
2,50–2,75	18 368	10,31
Poniżej 2,5 tony	26 561	12,00

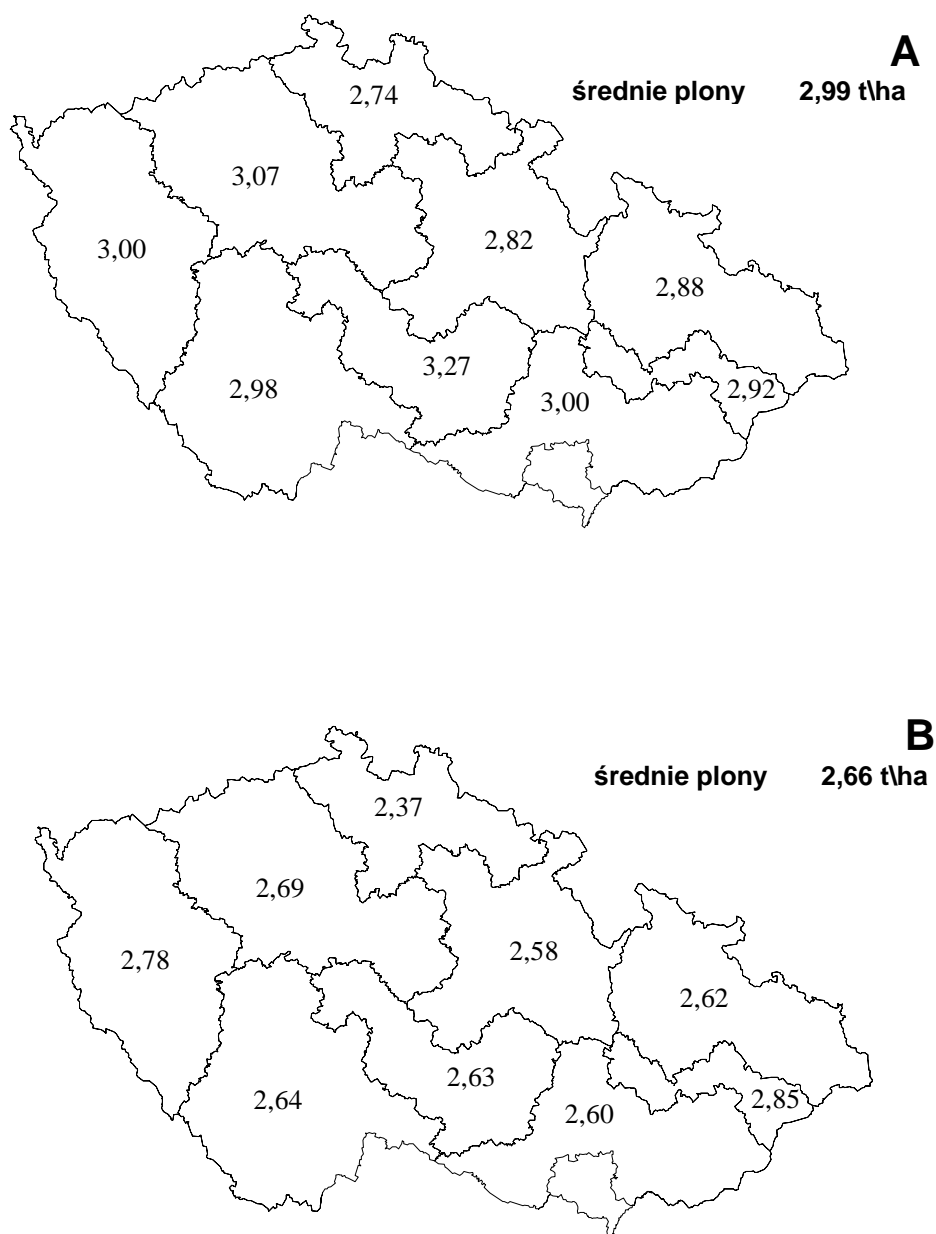

Rys. 1. Ogólna produkcja roślin oleistych w Republice Czeskiej w 1999 roku — *The production of oilseeds in the Czech Republic in 1999*

Rys 2. Powierzchnia zbiorów, plony i zbiory rzepaku w Republice Czeskiej w latach 1990–2000
Harvest areas, yields and production of rapeseed in the Czech Republic 1990-2000

Z bilansu zbiorów i skupu rzepaku w roku 1999 wynika, że na krajowe potrzeby wykorzysta się 50%, a drugie 50% wyprodukowanych nasion trzeba wyeksportować.

Rys. 3. Plony rzepaku ozimego w 1999 r. w gospodarstwach rolnych stosujących technologię zalecaną przez SPZO (A) i w pozostałych gospodarstwach (B) — Yields of winter oilseed rape in 1999 of "The system of production of rapeseed" growers (A) and the other growers (B)

Istotne elementy uzyskiwania dużych plonów rzepaku

W roku 1999 uzyskano najwyższą w historii produkcję rzepaku w Republice Czeskiej. Przeprowadzono badania technologii uprawy we wszystkich regionach kraju u 45 producentów. Stwierdzono, że w badanych plantacjach decydujące okazały się następujące elementy prawidłowej agrotechniki rzepaku:

- rejon produkcyjny rzepakowy i ziemniaczany,
- gleba charakteryzująca się dobrą zasobnością w P i K, wysoką zasobnością w Mg i odpowiednim pH,
- stosowanie klasycznej technologii,
 - orka (94%)
 - podorywka (66%)
- siew w agrotechnicznym terminie i w optymalnej normie wysiewu (4,7 kg/ha),
- w 100% stosowanie herbicydów (najczęściej Lasso, Command, Butisan),
- w 60% stosowanie graminicydów jesienią (najczęściej Galant),
- w 30% stosowanie regulatorów wzrostu i fungicydów (najwięcej Horizon),
- stosowanie regulatorów wzrostu i fungicydów w okresie letnim (najwięcej Relan = Rexan),
- w 98% stosowanie insektycydów przeciwko chowaczom i słodyszkowi,
- stosowanie wiosną dzielonych dawek azotu na 3–4 części (przy całkowitej dawce 160,93 kg N/ha),
- stosowanie dobrze przystosowanych do zbioru rzepaku kombajnów (najczęściej Claas, Massey Ferguson, New Holland, Case IH, John Deere).

Intensyfikacja, rentowność, zdolność konkurowania i zbyt

Wychodząc z przedstawionego poziomu produkcji i zbytu nasion oleistych, szczególnie rzepaku, w Republice Czeskiej w 2000 roku i z dużym prawdopodobieństwem w latach następnych trzeba się liczyć z układem w stosunku 1 : 1 między ilością przerabianych nasion rzepaku w kraju a potrzebą eksportu. Rolnik sprzedaje swój produkt po cenach światowych, szczególnie po niższych cenach eksportowych z uwagi na zachodnioeuropejskie rynki. Wytworzyła się trwała sytuacja konkurencyjna dla pośredników i przetwórcy jeszcze podwyższana stałym wzrostem marż.

Co wynika z tych nowych zjawisk dla krajowej produkcji roślin oleistych?

Udział rzepaku i słonecznika w strukturze naszego rolnictwa może mieć miejsce jedynie przy konkurencyjności na rodzimym i zagranicznym rynku.

Obowiązuje zasada: nakłady produkcyjne na 1 tonę nasion + odpowiedni zysk + koszty transportu związane z wykorzystaniem nasion + marża dla przed-

siębiorstw zajmujących się skupem i eksportem, muszą być niższe od obowiązującej ceny na rynku światowym.

Rynek jest nieubłagany, a cena czeskich produktów będzie ukształtowana w stosunku do rolniczych cen wielkozakładowych pochodzących od producentów w Europie, głównie w Niemczech.

W warunku globalizacji rynku należy brać pod uwagę nagłe zmiany cen dla roślin giełdowych, do których należy rzepak, spowodowanych głównie wpływem nadprodukcji soi i palmy oleistej oraz wpływem zmian ekonomicznych, finansowych i anomalii klimatycznych. Cena może spadać do poziomu bliskiego nakładowi na produkcję, ewentualnie powodować straty, albo może rosnać, jak to miało miejsce w roku 1998.

Czeski producent bierze na siebie całkowite ryzyko wahań światowych cen w porównaniu z producentem 15 krajów Unii Europejskiej. Ich dochód jest w przybliżeniu w 50% zależny od rynku, a dalsze 50% dochodu za rzepak otrzymują w formie dotacji. Na podstawie ustawy Agenda 2000 od roku 2002 te obowiązujące dotacje do nasion oleistych będą obniżać się o 40% i zrównają się z dotacjami, jakie są dla zbóż. Jest możliwe, że oczekiwane wejście do Unii Europejskiej poprawi sytuację naszych producentów. Przedstawia to ocena skali dotacji w Czechach i za granicą w procentach (dotacji, subwencji, w części dotacji do skupu) oraz nominalnego współczynnika dotacji, który wyraża ile razy wartość ceny skupu jest wyższa od cen światowych.

Tabela 2

Porównanie dotacji do produkcji roślin oleistych w Czechach i innych krajach — *Estimation of production support on the share of grower support in the Czech Republic and the coefficient of nominal production supports*

	Czechy	Unia Europejska	USA	Polska	Węgry	Słowacja
Dotacja do produkcji w r. 1998 [%]	1	49	11	13	13	19
Porównanie nominalnego wskaźnika dotacji do produkcji roślin oleistych w 1998 r	1,01	1,94	1,12	1,12	1,15	1,23

Źródło: Vaníček 1999 — VÚZE Praha

Na skutek braku odpowiedniej polityki rolnej w Czechach czeski rolnik w porównaniu z rolnikami w Unii Europejskiej, którzy są wspomagani szeregiem dotacji, umiał wykorzystać wszystkie swoje możliwości i zdolności, aby wypracować dochód przy niskich nakładach na produkcję oraz niestety przy spadku zasobności gleby. Tak to czeski rolnik z konieczności realizuje jednokierunkowo reformy Unii Europejskiej — Agenda 2000 — produkcja konkuruje na poziomie cen światowych.

Na czym polega zdolność konkurencyjna czeskiego rzepaku?

1. Relatywnie wysoki stopień koncentracji przy niskim obciążeniu kapitałem własnym. Przeciętna wielkość rolniczego gospodarstwa 147,93 ha, a w Unii Europejskiej — 16,4 ha (źródło UE).
2. Niski poziom nakładów na produkcję.
3. Wyższe obowiązujące wskaźniki jakościowe zawartości oleju — Czechy = 42%, Unia Europejska 40%, wilgotność nasion — Czechy = 8%, a w Unii Europejskiej = 9%.
4. Uprawa najlepszych europejskich odmian liniowych i heterozyjnych przy wysokim współczynniku wymiany materiału siewnego.
5. Wysokie kwalifikacje kadry doradczej (wysoki poziom kwalifikacji służb agronomicznych). W czasie 16 lat stosowania Systemu uprawy rzepaku przez związek producentów i przetwórców Roślin Oleistych służba agronomiczna pełni w terenie działalność doradczą na stosunkowo wysokim poziomie.
6. Odpowiednie glebowe i klimatyczne warunki dla uprawy, zasada wyboru odpowiednich rejonów uprawy rzepaku.
7. Jednoczesna realizacja programów ukierunkowanych na ograniczenie nakładów w pojedynczych zakładach drogą optymalizacji poszczególnych zabiegów.

Optymalna intensywność uprawy

W Czechach uprawiane są najlepsze odmiany liniowe, mieszańce zrestorowane, ich potencjał plonotwórczy w warunkach doświadczalnych sięga 7–8 t/ha, a w warunkach produkcyjnych uzyskuje się na dobrych stanowiskach plon 4 t/ha. Limitującym czynnikiem wysokiej intensywności jest niedostatek środków finansowych na zakup niezbędnych środków produkcji, zadłużenie gospodarstw i zależność od wierzycieli. Krótko mówiąc, dekapitalizacja i bieda rolników są główną przeszkodą uprawy przy optymalnej intensywności i rentowności. Uprawa ekstensywna jest w każdych warunkach nieopłacalna.

Finansowo nie sprawdza się też maksymalnie intensywna technologia, która jest luksusem bogatych. Według wyliczeń przy cenie płaconej rolnikowi (około 5000 koron) można osiągnąć poziom plonu 3 t/ha. Ekstremalną intensyfikację umożliwiającą uzyskanie plonów na poziomie 5 t/ha umożliwiałyby cena 8000 koron/t (Kavka 1998). W roku 1999 średnia cena płacona rolnikom obniżyła się do 5346 koron/t („Stan aktualny perspektywy roślin oleistych” Min Roln ČR).

W Niemczech ze względu na obniżenie dotacji w ramach Agendy 2000 liczone się z możliwością ograniczenia skrajnie wysoko intensywnej technologii, która mogłaby przynieść straty (Alpmann 1999).

Wybór optymalnej technologii uprawy

1. Warunki produkcyjne, żyzność gleby, relatywna stabilność czynników klimatycznych.
2. Ekonomiczna i finansowa sytuacja producenta, polityka kredytowa i stopa procentowa.
3. Stosunek rzeczywistych standardowych cen za rzepak do cen płaconych przy występujących nakładach.
4. Zdolność produkowania przy wysokiej wiedzy i zdyscyplinowaniu.
5. Zdolność ograniczania czynników redukujących plony i dawanie temu pierwszeństwa przed dążeniem do zwiększenia kosztów.

Podsumowanie

Analizując warunki uprawy rzepaku w Czechach należy podkreślić, że przy braku dotacji i subwencji podejmowane są ze strony producenta próby ograniczania kosztów w przeliczeniu na 1 tonę nasion, aby osiągnąć zdolność konkurencyjną względem kształtowanych cen światowych. Drogą do tego jest osiągnięcie optymalnej intensywności uprawy, która średnio w gospodarstwie waha się między 3–3,5 t/ha przez realizowanie kompleksowej technologii uprawy ograniczając wpływ czynników redukujących plon.

Literatura

- Sborník Systém výroby řepky, Hluk, 1999
Situční a výhledová zpráva olejniny — Mze ČR 12, 1999